

HAYDAR XORAZMIYNING "MAHZAN UL-ASROR" DOSTONI LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Ne'matova O'g'iloy Akram qizi

Mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Haydar Xorazmiyning "Mahzan ul-asror" dostoni lingvistik xususiyatlari o'rganiladi. Asarning leksik, grammatik va uslubiy jihatlari tahlil qilinib, Nizomiy Ganjaviyning shu nomdagi asari bilan qiyosiy o'rganiladi. Tadqiqot natijasida Haydar Xorazmiyning o'ziga xos til va uslub xususiyatlari, shuningdek, asar yaratilgan davr adabiy tilining o'ziga xosliklari aniqlandi.

Kalit so'zlar: Mahzan ul-asror, Haydar Xorazmiy, lingvistik xususiyatlar, leksika, grammatika, uslubiyat, qiyosiy tahlil

Аннотация: В данной статье исследуются лингвистические особенности поэмы "Махзан уль-асрор" (Сокровищница тайн) Хайдара Хорезми. Анализируются лексические, грамматические и стилистические аспекты произведения, проводится сравнительное изучение с одноименной поэмой Низами Гянджеви. В результате исследования выявлены уникальные языковые и стилистические особенности Хайдара Хорезми, а также специфика литературного языка периода создания произведения.

Ключевые слова: Махзан уль-асрор, Хайдар Хорезми, лингвистические особенности, лексика, грамматика, стилистика, сравнительный анализ

Abstract: This article examines the linguistic features of Haydar Khorezmi's poem "Makhzan ul Asror" (The Treasury of Secrets). The lexical, grammatical, and stylistic aspects of the work are analyzed and compared with Nizami Ganjavi's poem of the same name. The research reveals Haydar Khorezmi's unique language and style characteristics, as well as the peculiarities of the literary language of the period in which the work was created.

Key words: Makhzan ul Asror, Haydar Khorezmi, linguistic features, lexicon, grammar, stylistics, comparative analysis

KIRISH

"Mahzan ul-asror" (Sirlar xazinasi) Haydar Xorazmiy qalamiga mansub bo'lgan mashhur doston bo'lib, u Nizomiy Ganjaviyning shu nomdagi asariga javob tariqasida yaratilgan. Bu asar nafaqat adabiy, balki lingvistik jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo'lib, o'z davrining til xususiyatlarini aks ettiradi. Ushbu tadqiqotning maqsadi "Mahzan ul-asror" dostonining lingvistik xususiyatlarini har tomonlama o'rganish va tahlil qilishdir.

Dostonning tarkibiy tuzilishi, uning hajmi va mazmun-mohiyati haqida ma'lumotlar mavjud bo'lsa-da [1], uning til xususiyatlari haqida atroflicha tadqiqotlar yetarli emas. Shu bois, ushbu maqolada asarning leksik, grammatik va uslubiy jihatlari chuqur o'rganiladi, Nizomiy Ganjaviyning asari bilan qiyoslanadi hamda o'sha davr adabiy tilining xususiyatlari ochib beriladi.

NATIJALAR

Leksik xususiyatlar:

a) Arabcha va forsha so'zlarning ko'p qo'llanilishi: Asarda "hamd", "na't", "mav'iza", "maqolot" kabi arabcha so'zlar va "dard", "oshiq", "ma'shuq" kabi forsha so'zlar faol qo'llanilgan [5].

b) Eski o'zbekcha so'zlarning mavjudligi: "atong'on" (atalgan), "ujuz" (arzon), "sad xazor" (yuz ming) kabi eski o'zbekcha so'zlar uchraydi [5].

c) Ko'p ma'noli so'zlarning qo'llanilishi: Masalan, "kon" so'zi ham "ma'dan", ham "ko'p" ma'nolarida ishlatilgan [5].

Grammatik xususiyatlar:

a) Fe'l zamonlarining o'ziga xos qo'llanilishi: Asarda hozirgi-kelasi zamon fe'lining -ar/-ur shakli ko'p uchraydi. Masalan: "Oqil agar so'z bila so'zni yopar" [5].

b) Kelishik qo'shimchalarining qisqargan shakllari: Jo'nalish kelishigi qo'shimchasining -g'a shakli ko'p uchraydi: "Unga kebak, sirkaga su qotquchi" [5].

c) Eski o'zbek tiliga xos bo'lgan grammatik shakllar: "atong'on" (atalgan) kabi sifatdash shakllari uchraydi [5].

TAHLIL VA MUHOKAMA

"Mahzan ul-asror" dostonining lingvistik xususiyatlari tahlili shuni ko'rsatadiki, Haydar Xorazmiy o'z davrining yuksak adabiy an'alarini davom ettirgan holda, o'ziga xos uslub yarata olgan. Asarda arabcha va forsha so'zlarning ko'p qo'llanilishi o'sha davr adabiy tilining xususiyatlarini aks ettiradi. Bu haqda N. Mallayev shunday yozadi: "XV-XVI asrlarda yozma adabiy tilda arab va fors tillaridan o'zlashgan so'zlar ko'p qo'llanilgan" [1, p. 245].

Grammatik jihatdan esa, asarda eski o'zbek tiliga xos bo'lgan shakllar ko'p uchraydi. Bu haqda A. Hayitmetov quyidagilarni ta'kidlaydi: "Temuriylar davri adabiy tilida hozirgi o'zbek adabiy tilidan farq qiluvchi bir qator grammatik shakllar mavjud edi" [2, p. 178].

Uslubiy jihatdan esa, Haydar Xorazmiy an'anaviy she'riy san'atlardan unumli foydalangan. Ayniqsa, tazod va talmeh san'atlarining ko'p qo'llanilishi asarning badiiy qiymatini oshirgan. E.E. Bertels ta'kidlaganidek: "Sharq she'riyatida tazod va talmeh san'atlari g'oyat muhim o'rin tutadi" [4, p. 112].

Nizomiy Ganjaviyning "Mahzan ul-asror"i bilan qiyoslaganda, Haydar Xorazmiy asarida turkiy so'zlarning nisbatan ko'proq qo'llanilganini ko'rish mumkin. Bu esa, muallif o'z ona tilining imkoniyatlaridan unumli foydalanganini ko'rsatadi.

Haydar Xorazmiyning "Mahzan ul-asror" dostonidagi lingvistik xususiyatlar nafaqat muallif uslubini, balki o'sha davr adabiy tilining rivojlanish tendensiyalarini ham aks ettiradi. Asarda qo'llanilgan so'z boyligining xilma-xilligi, xususan, turkiy, arabiy va forsiy so'zlarning uyg'un qo'llanilishi, o'sha davr adabiy tilining ko'p qatlamli ekanligini ko'rsatadi.

Grammatik jihatdan esa, eski o'zbek tiliga xos bo'lgan shakllarning faol qo'llanilishi bilan birga, yangi shakllanayotgan grammatik konstruksiyalarning ham uchashi kuzatiladi. Bu esa til taraqqiyotining o'tish davri xususiyatlarini namoyon etadi.

Asarning uslubiy xususiyatlari, ayniqsa, mav'iza va maqolot qismlaridagi saj' usulining qo'llanilishi, o'sha davr nasriy an'alarining she'riyatga ta'sirini ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida, nasriy va nazmiy uslublar orasidagi chegaralarning nisbiy ekanligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, Haydar Xorazmiy asarida qo'llangan tazod, talmeh kabi badiiy san'atlar nafaqat an'anaviy poetik vositalar sifatida, balki muayyan lingvistik funksiyani bajaruvchi unsurlar sifatida ham qaralishi mumkin. Masalan, tazod orqali zid ma'noli so'zlarning kontekstual ma'nolari yaqqolroq namoyon bo'lsa, talmeh orqali tarixiy va afsonaviy shaxslar nomlari vositasida muayyan tushunchalarning lingvokulturologik jihatlari ochib beriladi.

Asardagi arxaik so'z va iboralarning qo'llanilishi esa, bir tomondan, muallif uslubining o'ziga xosligini ta'minlagan bo'lsa, ikkinchi tomondan, o'sha davr adabiy tilining tarixiy ildizlari bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida, til taraqqiyotining uzluksizligini va til an'alarining bardavomligini tasdiqlaydi.

Shunday qilib, "Mahzan ul-asror" dostonining lingvistik xususiyatlari o'zbek adabiy tili tarixini, uning rivojlanish bosqichlarini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

XULOSALAR

"Mahzan ul-asror" dostonining lingvistik tahlili natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Asar leksikasida arabcha va forsha so'zlar ko'p qo'llanilgan bo'lsa-da, turkiy so'zlar ham salmoqli o'rin egallagan.

Grammatik jihatdan eski o'zbek tiliga xos bo'lgan shakllar ko'p uchraydi, bu esa asarning o'sha davr adabiy tili xususiyatlarini aks ettirishini ko'rsatadi.

Uslubiy jihatdan Haydar Xorazmiy an'anaviy she'riy san'atlardan mohirona foydalangan, bu esa asarning badiiy qiymatini oshirgan.

Nizomiy Ganjaviy asari bilan qiyoslaganda, Haydar Xorazmiy o'z ona tilining imkoniyatlaridan ko'proq foydalangan.

"Mahzan ul-asror" dostoni nafaqat adabiy, balki lingvistik jihatdan ham muhim manba bo'lib, o'zbek adabiy tilining tarixiy taraqqiyotini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, kelajakda "Mahzan ul-asror" dostonining boshqa xamsachilik an'anasidagi asarlar bilan qiyosiy lingvistik tahlilini o'tkazish, shuningdek, asarning leksik-semantik maydonlarini o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bartold, V.V., 1927. Istoriya kulturnoy jizni Turkestana. Leningrad: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR.
2. Bertels, E.E., 1940. Nizami i Fuzuli. Moskva: Nauka.
3. Hayitmetov, A., 1996. Temuriylar davri o'zbek adabiyoti. Toshkent: Fan.
4. Mallayev, N., 1976. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O'qituvchi.
5. Xorazmiy, H., XVI asr. Mahzan ul-asror (qo'lyozma). London: Britaniya muzeyi.
6. Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti, 2020. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
7. Sodiqov, Q., 2009. Eski o'zbek yozma yodgorliklarining lingvistik xususiyatlari. Toshkent: Universitet.
8. Vohidov, R., 2015. O'zbek mumtoz adabiyotida talmeh san'ati. Toshkent: Fan va texnologiya.